

HZ. PEYGAMBER'E "EBTER" DİYENLERİN, "NESEB" YÖNÜYLE AKİBETLERİ

Reşit HAYLAMAZ*

Özet

Bu makalede Mekke döneminde erkek çocuklarının ardı ardına vefat etmesi üzerine Hz. Peygamber'e "ebter" diyenlerin bununla neyi kastettikleri, Kur'an'ın onlara cevabı ve bu çerçevede onların neseb yönüyle akıbetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebter, Âs b. Vâil, neseb, Mekke'nin fethi, Kevser Sûresi.

The Progeny of the Defamers who Called the Prophet "Abtar"

Abstract

Polytheists tried to defame the Prophet by calling him "abtar," (the one whose progeny is cut off) after the death of his sons one after the other during the Mecca period. In this article, we are analyzing what their true intentions were behind this defamation, the Qur'an's response to them, and what turned out to be with regard to the defamers own progeny.

Key Words: Abtar, As b. Vail, progeny, the conquest of Mecca, the chapter al-Kawthar (abundant good).

* Dr., haylamaz@hotmail.com

Giriş

Bilindiği üzere Mekkeliler, erkek çocuklarının ardı ardına vefatı üzerine Hz. Peygamber'e "nesli kesik" manasında "ebter" demiş ve böylelikle O'na itibar kaybettireceklerini planlamışlardı. Tefsir ve Hadis kaynakları, o gün bu söylemi diline dolayanların başında Âs b. Vâil¹, Ebû Cehil², Ukbe b. Ebî Muayt³, Ebû Leheb⁴ ve Ka'b b. Eşref⁵ gibi isimlerin geldiğini söylemektedir. Bazı kaynaklar, aynı sözü Kureyş'ten bir grubun söylediğini de ifade etmektedir⁶ ki bu, söz konusu algı ve söylemin o gün ne kadar yaygınlaştırıldığının bir göstergesidir.

Mekkelilerin bu söylemi üzerine bir sûre inmiş ve bu sûrede Allah (cc), "Doğrusu, esasında seni kötöleyendir ebter!"⁷ buyurarak benzeri ifadelerle kendilerine cevap verilmiş ve esas itibarıyla "soyu kesik" olanların, O'na bu yakıştırmada bulunanların bizzat kendileri

¹ Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebir et-Tâbü el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, tahk.: Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîse, Mısır 1989, 1/757; Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleymân*, tahk.: Abdullah Mahmûd Şehâta, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut H. 1423, 4/880; Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hümâm b. Nâfi' el-Himyerî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, tahk.: Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419, 3/467; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîlu'l-Kurân*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000, 24/656; Ebû İshâk İbrâhîm İbni's-Serâ b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, tahk.: Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, 5/370; Ebu'l-Fida' İsmâil b. Ömer el-Kurâşi, İbn-i Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, tahk.: Muhammed Husayn Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419, 8/477; Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2013, 1/241; Ebû Bekir Ahmed b. Husayn el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ehoâli Sâhibi's-Şerîa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 2/70; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravdü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîretü'n-Nebeviyyeti libni Hişâm*, tahk.: Ömer Abdusselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, 3/243.

² İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/477; Süheylî, *Ravdü'l-Ünüf*, 3/243

³ Taberî, *Tefsîr*, 24/657; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/477.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/477.

⁵ Taberî, *Tefsîr*, 24/657; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/477; Süheylî, *Ravdü'l-Ünüf*, 3/243

⁶ Taberî, *Tefsîr*, 24/657; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/477.

⁷ Kevser, 108/3.

olduğunu söylemiştir. Âyetin muhtevasına göre, esas itibariyle soyu kesik olan Resûlullah değil, O'na bu hakareti yapanların bizzat kendileridir.

O günün Câhiliyye toplumunda yer alan algıya göre “neseb/soy” denildiğinde akla gelenin, “erkek çocuk” olduğu açıktır. Zira hayatın merkezinde erkek vardır; savaşlar, savunma ve müdafaalar, avlanma dahil maişet temini adına yapılması gereken herşey erkeğin uhdesindedir. Asırlardan beri devam edegelen bu algının tabii bir neticesi olarak erkek evlat, bir ailenin varlığını devam ettiren yegane unsur haline gelmiştir. Zira o günün toplumunda kız çocuğu, bu manada bir evlat olarak görülmemekte, hatta tam aksine yarın bir başkasının evine gidecek bir yük olarak telakki edilmektedir. İşte Mekkelilerin Efendimiz'e “ebter” demelerinin altında da bu algı yatmaktadır.

Hız. Peygamber'e “ebter” diyenlere Kur'ân'ın da aynı ifadeyle karşılık vermesi ve sözü edilen kişilere “ebter” demesi oldukça manidardır. Onlar arasında ismi tasrih edilip bilinenlerin her birisinin erkek çocukları⁸ olmasına rağmen böyle bir hitabın gerçekleşmiş olmasının daha farklı bir anlamı olmalıdır. Bugüne kadar İslâm uleması, sözü edilen gerçeği de nazara alarak Kur'ân'ın bu ifadelerinden hareketle “ebter”i, bu söylemin sahiplerinin de çocuklarının olup olmadığı üzerinde çok durmadan, “dünya ve âhiret itibariyle hayır ve yümünden mahrumiyet” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁹

⁸ Mesela, Âs b. Vâil'in Hişâm ve Amr; Ebû Cehil'in İkrime, Zürâre, Temûm ve Alkame; Ukbe b. Ebî Muayt'ın Velîd, Hâlid ve Umâra; Ebû Leheb'in de Utbe, Uteybe ve Muattib adında oğullarının olduğu bilinmektedir.

⁹ Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî (el-Câmi' liahkâmil-Kur'ân)*, tahk.: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîs, Dâru'l-Kütübü'l-Mısırî, Kahire 1964, 20/222; Nâsıruddîn Ebû Se'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, tahk.: Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut H. 1418, 5/342; Celâluddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâu'l-Hadîs, Kahire ts., 1/824; Mukâtil, *Tefsîr*, 4/880; Ebû Mansûr Muhammed b.

Genel kanaat, bu tefsir ve yorumun, isabetli ve doğru olduğu istikametindedir. Ancak biz bu yorumun tevil ve tefsir üzerinde zamanın rolü nazara alınarak yapıldığı ve söz konusu sûrenin indiği ortam düşünülerek geliştirildiği kanaatindeyiz. Nitekim fetih sonrasındaki Mekke üzerine bir mercek koyarak, bilhassa o gün itibariyle küfürde başı çeken ve muhtemelen söz konusu "ebter" söylemini tekrarlayıp duranların çocuk ve yakın çevrelerinin nasıl atalarının yolunu terkederek Hz. Peygambere tabi olduklarını ve nesillerinden müşrik kimsenin kalmadığını göstermeye çalışacağız.

1. Ebû Cehil ve Soyu

Şüphesiz o gün, Hz. Peygamber'e kin ve nefrette başı çeken en önemli isim Ebû Cehil idi; beklentileri, hayalleri ve onları gerçekleştirebilmek için her şeyi mübah gören bir hırsı vardı! İnsanları Bedir macerasına sürükleyen de o oldu ve oraya sürükledikleriyle birlikte hırsının kurbanı olarak hem kendi hem de arkadaşlarının sonunu hazırlayan isim olarak tarihe geçti. Kardeşlerinden Osmân b. Hişâm, Âsî b. Hişâm,¹⁰ Ömer b. Hişâm¹¹ ve

Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*, tahk.: Mecdî Bâslûm, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 10/629; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, yy. ts., 3/628; Ebû Muhammed el-Husayn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420, 5/317; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut H.1407, 4/807.

¹⁰ Benî Mahzûm'dan Şifâ Bint-i Hâlid'in oğlu olan ve Ebû Cehil'in güdümünden çıkma fırsatı bulamayan Âsî b. Hişâm da şen şakrak geldiği Bedir'den geriye dönemeyenlerdendir. Ebû Cehil'le aynı kaderi paylaşmıştır. Onu, aynı zamanda yeğeni olan Hz. Ömer'in öldürdüğü ifade edilmektedir. Ne gariptir ki Âsî b. Hişâm'ın oğulları Hişâm ve Hâlid, bütün bu olumsuzluklara rağmen Mekke'nin fethinde Allah Resûlü'ne gelmiş ve Müslüman olmuştur. Nübüvvet mührüne elini koyduğu bir sırada Allah Resûlü (sav), üç defa Hişâm'ın göğsüne elini vurmuş ve "Allah'ım! Ondaki gıl ve hasedi gider" diye dua etmiştir. Bunun üzerine Hişâm da sahâbe kervanına dâhil olmuştur. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/416; İzzüddîn İbnü'l-Esîr Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahk.: Ali Muhammed Meûd, Âdil Ahmed Ahdulmevcud, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 2/128; 5/377; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilllah b. Abdilberr el-Kurtûbî en-Nemirî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010, 1/235.

Umâra b. Velîd'i de etkisi altına almış, şartlandırmış ve gözü kara birer düşman hâline getirmişti. Dolayısıyla bunların hepsi de Ebû Cehil'in çizgisinden çıkamamış ve Mekke Fethi'ni göremeden ölmüşlerdir. Ancak diğer kardeşleri Seleme b. Hişâm,¹² Ayyâş b. Ebî Rebîa,¹³ Hâris b. Hişâm,¹⁴ Hâlid b. Hişâm,¹⁵ Abdullah b. Ebî Rebîa¹⁶

¹¹ Ömer b. Hişâm, Ebû Cehil ile ana-baba bir kardeşidir ve öldürme hırsıyla geldiği Bedir'de kâfir olarak ölmüştür.

¹² Ebû Cehil'in kardeşleri arasından ilk müslüman olandır. Ana bir kardeşirler; Hişâm b. Muğîre'nin Dabâa Bint-i Âmir adındaki hanımından olmuştur. Ebû Hâşim künyesiyle bilinmektedir. Mekke'deki baskılardan kurtulmak için Habeşistan'a hicret etmiş, birinci hicretin akabinde yeniden Mekke'ye döndüğünde, Ebû Cehil'in başını çektiği furyada o da hapsedilip akla hayâle gelmedik işkencelere maruz bırakılmıştır. Yaşadığı sıkıntılardan dolayı Efendimiz'in (sav) kendisi için dua ettiği isimlerden birisidir. "Size ne oluyor ki Allah yolunda ve çaresizlik içinde bırakılan, 'Ey büyük Rabbimiz! Ahâlisi zâlim olan şu memleketten bizi kurtarıp çıkar; tarafından bir sahip gönder ve katından bir yardımcı yolla!' diye yalvarıp yakaran bir kısım erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz?" (Nisâ, 4/75) meâlindeki âyet, o ve onun gibi mağdurlar hakkında inmiştir. Yaşadığı baskılardan dolayı Medîne'ye hicret edememiş, bunu ancak Hendek sonrasında gerçekleştirebilmiştir. Hemen akabinde Mu'te savaşına katılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in hilâfet yıllarında ve Şâm taraflarında Meraci's-Safra veya Ecnâdîn'de şehid olmuştur. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/531-532; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, tahk.: Halîl b. Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, 1/755-756; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/351-352.

¹³ Şifâ Bint-i Hâlid'den doğan Ayyâş b. Ebî Rebîa, Seleme b. Hişâm'ın ardından Müslüman olmuş ve aynı sıkıntılara o da katlanmak zorunda kalmıştır. Onlar Müslüman olduğunda Resûlullah (sav), henüz İbn Erkam'ın evine girmemişti. Ebû Cehil'in başı çektiği yoğun baskılara dayanamayarak o da hanımı Esmâ Bint-i Seleme ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiş ve orada dünyaya gelen oğluna da Abdullah adını vermişti. Uzun sürmeyen birinci hicret sonrasında Mekke'ye döndüğünde, diğerleri gibi o da inim inim bir hayat yaşamıştır. O kadar ki Medîne'ye hicretine bile tahammül etmemişler, Hazreti Ömer'le anlaşıp yola düştüğünde, Ebû Cehiller de peşine düşmüş ve onu Kuba'dan geri çevirmişlerdi. Bu hâdise sonrasında o ve benzeri durumda olan diğer sahâbenin yaşadığı sıkıntı ve çilelerden dolayı Allah Resûlü (sav), namazlarında kunut yapacak ve kendilerine "müstad'afin" denilen bu insanlara dua edecekti. Yermük'te şehid olmuştur. Bk. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/254.

¹⁴ Ebû Cehil'in kardeşleri arasında küfür adına en aktif olan, şüphesiz Hâris b. Hişâm'dı. Ebû Cehil ile ana-baba bir kardeşti. Hakkında şiirler yazılacak kadar itibar gören önemli bir isimdi. Kavmi onu el üstünde tutar, hürmette kusur etmezdi. Bedir, Uhud, Hendek gibi yerlerde İslâm'a karşı kılıç kullanmış, kardeşi Ebû Cehil'in bayraktarlığını yaptığı her yerde fiilen o da bulunmuştur. Hazreti

Seleme ve Hz. Ayyâş'a işkencede Ebû Cehil'in veziri gibi hareket etmiştir; Kuba'ya kadar Ebû Cehil'le gelip Hazreti Ayyâş'ı işkence için yeniden Mekke'ye getirmede ona yardım eden de odur. Ebû Cehil'in Bedir'de bıraktığı sancağı Mekke fethine kadar taşıyan isimlerin başında gelmektedir. O gün de karşı koymak istemiş, ancak gayretlerinin sonuçsuz kalacağını görünce de bir kenara saklanmayı tercih etmiştir. Hatta bu sıralarda Hz. Ali'nin peşine düştüğü Hâris b. Hişâm'a, Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî' emân vermiş ve bu vesileyle o da gelmiş, Ebû Cehil'den kalma ne kadar huy ve haslet varsa hepsini bir kenara bırakmış ve geçmişine kalın bir çizgi çizerek yepyeni bir dünyaya adım atmıştır. Bundan böyle o, hassaslardan daha hassas ve nezihlerden daha nezih bir hayat yaşayacaktır. Allah Resûlü (sav), müellefe-i kulûb olarak o gün, ona da yüz deve vermiştir. O günden sonra çok hassas ve duyarlı bir hayat yaşayan Hâris b. Hişâm, ana-bir kardeşi Ayyâş b. Ebî Rebîa ile birlikte Yermük savaşında şehîd olmuştur. Geride bıraktığı otuz iki torunu vardır ve oğlu Hz. Abdurrahmân'dan olan Ebû Bekir ismindeki torunu, kendi döneminde temeyyüz etmiş "yedi fukahâ"dan birisi olarak kabul edilmektedir. Bk. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/178-180; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/309.

¹⁵ Hâlid b. Hişâm, Ebû Cehil'in sonu olan Bedir'de esirler arasındadır ve o gün, kefâletle serbest bırakılmıştır. Mekke Fethi'ne kadar düşmanlığı devam edecek olan Hâlid b. Hişâm da müellefe-i kulûb arasındadır. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/235; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/144; İbn Hacer, *İsâbe*, 2/250. Bazı kaynaklar, kardeşi Seleme'nin hayatını anlatırken onun da küfür üzerine öldüğünden bahsetmektedir. Bk. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/351.

¹⁶ Benî Mahzûm'dan Şifâ Bint-i Hâlid'in oğlu olan Abdullah b. Ebî Rebîa, Ebû Cehil'in diplomat kardeşidir. Amr İbnü'l-Âs ile Habeşistan'a giden ve Habeş ülkesindeki mü'minleri geri getirmek için mücadele veren iki isimden biridir. Ebû Abdurrahmân künyesiyle bilinmektedir. Mekke Fethi sonrasında Allah Resûlü (sav), ondan da kırk bin dirhem civarında borç almıştı. Belli ki maksadı, onu da kazanmaktı. Nihayet Huneyn dönüşü aldığı borcunu ona edâ ederken ona, "Allah (cc) senin malına ve evlâdına bereket ihsan eylesin! Şüphesiz önde gidenlere düşen, vefâ ve teşekkürdür!" diye mukabelede bulunmuştu. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî en-Nesâî, Sünenü'n-Nesâî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 2013, Buyû' 97; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, Müessesetü'r-Risâleti Nâşîrûn, Beyrut 2009, Sadakât 16; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/233. O günden sonra o da samimi bir Müslümandır. Hz. Ömer (ra) onu, orduda kumandan olarak tayin etmişti. Aynı görevini Hz. Osmân döneminde de devam ettirecek olan Abdullah b. Ebî Rebîa, Hz. Osmân'ın evi kuşatılınca ona yardım etmek için yola çıkmış, Mekke'ye yakın bir yerde bineğinden düşerek vefat etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, el-Fârûku'l-Hadisîyye li'Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut 1986, 5/10; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/233.

ile oğlu¹⁷ İkrime¹⁸ ve kızları¹⁹ Cemîle²⁰ ile Hunefâ²¹ huzura geldi, kardeşleri ve babalarının yolunu değil, babalarının can düşmanı

¹⁷ Ebû Cehil'in Zürâre, Temûm ve Alkame adında üç oğlunun daha olduğu ifade edilmektedir. Ebû Alkame künyesiyle bilinen Zürâre'nin annesi, Bint-i Umeyr b. Ma'bed; Ebû Hâcib künyesiyle tanınan Temûm'in annesi, Bint-i Umeyr İbn-i Ma'bed ve Alkame'nin annesi ise Âişe Bint-i Hâris'tir. Ebû Alkame (Zürâre), Yemen'de öldürülmüştür.

¹⁸ Mekke fethine kadar İkrime, babası Ebû Cehil'in izinden gitmiş, babasının Bedir'de bıraktığı sancağı o devralmış ve İslâm düşmanlığında başı çeken en önemli isimlerden birisi hâline gelmiştir. Bilhassa Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe ile Peygamber Efendimiz'in evliliğinden sonra düşmanlığı makuliyete dönmeye başlayan Ebû Süfyân'a muhalefet edip Mekke liderini by-pas yapmaya başlayan muhteşem dördlünden birisidir. Fetih günü de karşı koymak istemiş, ancak karşı koyamayacağını anlayınca da Yemen'e kaçmıştır. O gün, hakkında idam kararı olan birkaç kişiden birisidir ve buna rağmen Allah Resûlü'ne bey'at eden hanımı ve amca kızı Ümmü Hakîm (r.anhâ), Efendimiz'den emân aldıktan sonra peşinden Yemen'e kadar gitmiş ve huzura getirerek Müslüman olmasına vesile olmuştur. Müslüman olduğunda kendisine teklif edilen dünya malına iltifat etmemiş ve Allah Resûlü'nden sadece dua ve istiğfar talebinde bulunmuştur. Resûlullah'a verdiği söz, o güne kadar küfür adına yaptıklarının iki mislini bundan böyle İslâm adına yerine getireceği şeklindedir ki târih, onun bu sözüne sâdik bir mü'min olarak yaşadığını açıkça ortaya koymaktadır. Zira hayatının en verimli yirmi bir yılını Kur'ân'a düşman olarak yaşayan Hz. İkrime, sonraki yıllarda Kur'ân'ı kolları arasında sımsıkı tutacak ve onu yanına yaslayarak, "Rabbimin kelamı!" diye hıçkırma hıçkırma ağlayacaktır.

Verdiği sözü tutarak gerek bedenen gerekse elindeki maddi imkanlarla İslâm'ın i'lâsı için cepheden cepheye koşturan Hz. İkrime, nihâyet Bizans'la yaşanan en çetin günlerden birisinde Yermük'te, oğlu ve iki amcasıyla birlikte şehîd olmuştur. Hz. İkrime'nin sergüzeşt-i hayatıyla ilgili daha geniş malumat için bkz. Ümit Kesmez, *Fethin Mü'minleri*, Işık Yayınları, İzmir 2013, s.247-297.

¹⁹ Ebû Cehil'in Sahrâ, Esmâ, Hind, Ümmü Hakîm ve Ümmü Saîd adlarında beş kızının daha olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan Sahrâ, Ervâ Bint-i Ebi'l-Ays'dan olmaydı ve onu, Ebû Saîd b. Hâris ile evlendirmişti. Esmâ'nın annesi de Ervâ Bint-i Ebi'l-Ays'tı ve o da Velîd b. Abdışems ile evlenmişti. Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 5/153; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2556. Hind, Hişâm İbnü'l-Âs b. Vâil'in hanımıydı. İbn Hacer, *İsâbe*, 8/193. Ebû Cehil'in Ümmü Saîd adındaki kızının, duruş ve yürüyüşü itibariyle daha çok erkeklere benzediği ifade edilmektedir. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2701.

²⁰ Ervâ Bint-i Ebi'l-Ays'ın kızı olarak dünyaya gelen ve Cemîle adıyla da bilinen Cüveyriye, Hz. Ali'nin de evlenmek istediği ancak Resûlullah'ın evliliğine müsaade etmediği Ebû Cehil'in Müslüman olan kızıdır. "Ümmetimin en hayırlısı, benim asrımdaya yaşayanlar, sonra da ondan sonraki asırdakiler, daha sonra da onlardan sonraki asırda yaşayanlardır!" hadisini rivayet eden şahıstır. İbnü'l-Esîr,

olarak gördüğü Allah Resûlü'nün yolunu seçtiler. Hatta bu yolu seçenler arasında, Ebû Cehil'i dünyaya getiren Esmâ Bint-i Muharribe²² de bulunuyordu! Zira, Bedir'i esas aldığımızda, 15 yıl süren bu mücadelenin tek kaybedeni Ebû Cehil olmuştu; Ayyâş b. Ebî Rebîa ile Seleme b. Hişâm bu kervana erken yıllarda katılmakla birlikte Abdullah b. Ebî Rebîa, Hâris b. Hişâm ve Hâlid b. Hişâm, Mekke fethine kadar direnmiş, hatta Mekke'deki kin ve nefretin temsilcileri olarak o güne kadar Ebû Cehil'in safında durmuşlardı. Ancak fethine giden yol, onların da gönlünü yumuşatmış ve o günden sonra her birisi, düne kadar düşmanlık yaptıkları davanın en önemli temsilcileri hâline dönüşmüşlerdir. Mekkelilerin baş tâcı ettikleri Hâris b. Hişâm'ın, arkasına takılıp da onu cepheye gitmekten

Üsdü'l-Gâbe, 1/1326; 7/59; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2457, 2459. Fetih sonrasında onu, Mekke'nin yeni valisi Attâb b. Esîd nikâhına alacaktır. Hz. Attâb'ın vefatından sonra Hz. Cüveyriye, Ebân b. Saîd ile nikâhlanmıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/262; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/54, 57.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/206; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2473. Safiyye veya Hanfâ olarak da bilinmektedir. Ervâ Bint-i Ebi'l-Ays'dan değildir. O da Fetih Günü gelmiş, müslüman olduğunu ikrar ederek Allah Resûlü'ne bîat etmiştir. Daha sonraları onu, Kureyş'in Hatîbi olarak bilinen ve Mekke Fethi'nden sonra müslüman olan Ebû Cehil'in eski arkadaşı Süheyl b. Amr nikâhına almıştı. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/44. Bazı kaynaklarda onu Hz. Üsâme'nin nikâhladığı ifade edilmektedir. Muhtemelen bu nikâh, Hz. Süheyl'in şehâdetinden sonra gerçekleşmiştir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/262. Süheyl b. Amr'ın Enes adını verdiği özürü oğlu, Ebû Cehil'in kızı Hanfâ'dan olmuştu.

²² Ümmü Mücâlid künyesiyle bilinen ve mensup olduğu kabileye izafe edilerek Hanzaliyye olarak da anılan Esmâ Bint-i Muharribe, Mekke fethinden sonra Müslüman oldu ve Efendimiz'in irtihâlinden yaklaşık iki yıl sonra da (634) vefat etti. Onun, mensubu olduğu bu kabileye intisabı yönüyle oğlu Ebû Cehil'e, zaman zaman "İbn-i Hanzaliyye" denilmektedir. Ancak onun bu lakabı, daha çok hakaret maksatlı kullanılmaktadır ki Ebû Cehil'in hareket ve tavırlarından bunalan Mekkeliler, zem ve tevbih makamında zaman zaman ona, "İbn-i Hanzaliyye" diye hitap etmekte, bunu yaparken de kendisinden hoşnut olmadıklarını beyan etmektedirler. Efendiler Efendisi'nin (sav), Kur'ân okuyan mü'mini, tadı ve kokusu güzel turunçgillerden bir meyveye benzetirken Kur'ân okumayan münâfıkı, tadı ve kokusu ekşi olan "hanzala"ya benzetmesi, dikkat çekicidir. Zira hanzala, Ebû Cehil karpuzu olarak bilinmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut 2012, *Fedâilü'l-Kur'ân* 17; Ebu'l-Husayn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 243.

alıkoymak isteyen kitlelere karşı, gözyaşlarıyla birlikte Bathâ'da söylediği şu cümleler, ne kadar manidardır:

“Ey insanlar! Bugün ben, ne size rağmen nefsimi düşündüğüm için ne de sizin beldenizden daha hayırlı bir beldeyi murâd ettiğimden dolayı Mekke’yi terk edip gidiyorum. Bilakis mesele çok daha ciddi! Bizden önce bu yolda ne babayığitler, yollara dökülüp bayrağı dalgalandırdı. Hâlbuki onlar, ne bizden daha yaşlı ve tecrübeli idiler ne de bizden daha saygın kişilerdi! Bizler ise olduğumuz yerde kalakaldık. Vallahi Mekke dağları altın olsa ve bizler onları Allah yolunda infak etmiş olsak da onların bir günlerine yetişemeyiz! Allah’a yemin olsun ki dünyada onlar bizden erken davrandı, aldı başını gittiler; bırakın da şimdi biz, onlarla Âhîret yurdunda birlikte olacak adımlar atalım! İşte benim bugün gidişimin sebebi de bundan başkası değil! Sanmayın ki bizler bugün, evimizi bırakıp başka bir eve veya burada bıraktığımız bir komşuya mukabil başka bir komşunun yanına gidiyoruz? Ha, bunu yaparken sizlerden bir bedel, bir alkış da istemiyoruz! Mesele çok daha büyük: bugün biz, Allah yolunda cihâda yürüyoruz!”²³

Yermûk sonrasında bir yudum suyun nasip olmadığı dört kişinin kimliği, Ebû Cehil ailesinin daha sonra aldığı mesafeyi göstermesi bakımından çok önemlidir; ölüme ramak kaldığı bir sırada, en çok ihtiyaç duydukları bir yudum suyu başkasına gönderme fedakarlığında bulunan bu dört kişiden üçü, Ebû Cehil’in evindendir. Onlardan ikisi kardeşleri Ayyâş b. Ebî Rebîa ile Hâris b. Hişâm, bir diğeri de oğlu İkrime’dir.²⁴ Düne kadar öldürmekten zevk alan bu insanlar gitmiş, yerine yaşatma idealiyle dünyaya dağılan yepyeni kimlikler gelmiştir! Görüldüğü gibi Allah Resûlü (sav), hayatını öldürmeye kilitlemiş kimlikleri bile yaşatmanın

²³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/645.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2006, 4/265; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/645; Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh eş-Şâfiî, İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, tahk.: Muhibbuddîn Ebî Sa’id Ömer, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, 11/504.

kahramanları hâline getirmiş, en problemlî insanların bile böylesine mesafeler alabileceğini fiilen göstermiştir.

Ebû Cehîl'in sonraki nesil ve kuşaklarının kimlikleri de çok farklıdır; mesela onun torunlarından İkrime b. Hâlid, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs gibi önemli sahâbelere talebe olmuş önemli bir âlimdir ve "hadîs" rivayetinde "sika" bir isim olarak kabul görmekte, Amr b. Dînâr gibi Tâbiîn'in büyük imamı kendisinden "hadîs" rivayetinde bulunmaktadır.²⁵

2. Ebû Leheb ve Soyü

Hz. Peygamber'in öz amcası olduğu halde O'na kötülük yapmakta başı çekenlerden birisi de şüphesiz Ebû Leheb olmuştu. Kin ve nefretin tüccarlarıyla birlikte omuz omuza vermiş, hanımı Ümmü Cemîl'i de yanına alarak yeğenine yapmadık kötülük bırakmamışlardı. Risâlet öncesinde Efendimiz'in iki kızını oğullarından ikisine nikahlamış olsalar bile, peygamberlik geldikten sonra bu akitlerinden vazgeçmiş ve böylelikle Efendimiz'e, bir darbe daha vurmak istemişlerdi!²⁶ Yakınlıklarına rağmen en uzaklardan daha fazla kötülük yaptıkları için haklarında Tebbet Sûresi inmiş ve bu kötülüklerinin karşılığı olarak Âhiret'te karşılaşacakları sıkıntılı hallerini Kıyâmet'e kadar herkese ilan etmiştir.²⁷

O da Bedir'de aldıkları ağır yenilginin haberini duyduğunda başına inen bir sırik darbesiyle öldü!²⁸ Oğullarından Uteybe, ava gittiği bir gün avlandı ve bir arslanın pençeleriyle can verdi.²⁹

²⁵ İkrime b. Hâlid, Atâ b. Ebî Rabâh'tan sonra Mekke'de vefat etmiştir.

²⁶ İbn Hişam, *Sîre*, 1/385; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2010, 3/44.

²⁷ Onun acınası hâlini tasvir ederken Kur'ân, "Kurusun Ebû Leheb'in elleri! Zaten kurudu ya! Ona ne malı ne de yaptığı işler fayda verdi. O, alev alev yükselen ateşe girecek, eşi de boynunda bükülmüş urgan olarak, o ateşe odun taşıyacak." demektedir. Bk. Tebbet, 111/1-5.

²⁸ Ebû Leheb, Hz. Abbâs'ın hanımı Ümmü Fadl'ın, Bedir'in haberini aldıktan sonra başına vurduğu sırik veya çadır direği neticesinde ağır bir darbe almış, zaten hastalıklı olan kurtçukların istila ettiği bedeni kokuşmaya başlamış ve kısa

Mekke fethi sonrasında kaçan Utbe ile Muattib'in ardından Allah Resûlü (sav), amcaları Hz. Abbâs'ı gönderdi ve kaçtığı yerden geri getirtti. Mekke'ye geldiklerini görünce o kadar sevindi ki onların ikisini de birer koluna alarak hep birlikte Kâbe'ye geldi. Duaların kabul olduğunu ifade ettiği Mültezem'de durdu ve onlar için de uzun uzadıya dua etti. Gelişmeleri hayranlıkla takip etmekte olan Hz. Abbâs, bir aralık Resûlullah'ın yüzündeki tebessümü görünce dedi ki, "Ne oldu ki yâ Resûlallah! Tebessüm ettiniz!" Şefkat Peygamberi amcasına döndü ve şunları söyledi: "Onların da kalbine iman koyması için Allah'a dua ettim; Allah (cc) bu duamı da kabul buyurdu!"³⁰

Utbe ile Muattib'in ardından Ebû Leheb'in kızları Dürre,³¹ İzzet³² ve Hâlide³³ de geldi ve İslâm'ın aydınlığına teslim oldular. Müslüman olup hicret ettikten sonra Dihyetü'l-Kelbî ile evlenen Hz. Dürre, bir gün Allah Resûlü'nün yanına gelmiş ve "Şu memlekette müşrik çocuğu sadece ben miyim yâ Resûlallah?" demişti. Zira anne-

süre sonra da vefat etmiştir. Kendi öz oğulları bile babalarına yaklaşamaz olmuş, nihayet Sudanlılardan tuttıkları işçilere para vermek suretiyle onu toprağa gömmüşlerdir. Söz konusu işçiler de ona yaklaşamamış, nihayetinde ellerine aldıkları sınıkla ittire ittire onu bir çukurun içine atıp üstünü kapatmışlardır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/55; Taberî, *Tarih* 3/41

²⁹ Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk.: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire ts., 22/435, 436; Ebu'l-Hasan Nureddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, tahk.: Husameddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994, 6/19; Alâuddîn Ali b. Husâmiddîn b. Kâdı Han el-Müttekî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Sünenü'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl*, tahk.: Bekirî Hayânî, Safvetü's-Sikâ, Müessesetü'r-Risâle, yy. 1981, 12/351.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, 4/44, 45; İbn Abdilberr, *İstiâb*, 2/251; İbn Hacer, *İsâbe*, 2/1230; Nureddîn Ali b. İbrâhîm el-Halebî, *es-Sîretu'l-Halebî*, tahk.: Abdullah Muhammed el-Halîlî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008, 3/139.

³¹ Adının, Sübey'a olduğu da söylenen Hz. Dürre, babası ve kocası Hâris b. Âmir'e rağmen Mekke'de iken Müslüman olmuştu. Kocasının Bedir'de öldürülmesi üzerine Medîne'ye hicret etti. Bir süre, Râfi' b. Muallâ'nın evinde misafir kaldıktan sonra Dihyetü'l-Kelbî ile evlendi. Onun, Hz. Üsâme veya Zeyd b. Hârise ile evlendiği de ifade edilmektedir. Şair kimliğiyle bilinen Hz. Dürre, üç hadîs rivayet etmiştir. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2498; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/103, 139.

³² İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2578.

³³ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2478.

babasının Cehennemlik hallerini yüzüne söylemiş ve böyle bir adam ile böyle bir kadının çocuğu olduğu için onu ciddi rencide etmişlerdi. Bundan dolayı hicretinin geçerli olmayacağını söyleyenler bile olmuştu. Sabretmiş, sabretmiş ve ardı arkası kesilmeyen bu işkenceye dayanamayıp soluğu Efendimiz'in huzurunda almıştı. Duydukları karşısında çok bunalan Hz. Dürre'yi o gün de Allah Resûlü (sav) teselli etti; "Otur ve biraz bekle!" buyurdu. Daha sonra da öğlen namazını kıldırdı ve cemaatine dönerek, "Ey insanlar!" diye hitap etti. "Bazı insanlara ne oluyor ki nesebim konusunda beni rencide ediyor, akrabalarım sıkıntı vermek suretiyle bana da eziyet veriyorlar? Şunu iyi bilin ki yakınım ve akrabalarımın herhangi birisine eziyet eden, bana eziyet etmiş demektir ve bana eziyet edenin de Allah'ın gazabına davetiye çıkardığı muhakkaktır! Allah'a yemin olsun ki benim şefaetim, ilk önce akrabalarım için devreye girecektir. Ölümlerden dolayı neden yaşayanları rencide ediyorsunuz? Sizin nesebiniz var da benim yok mu? Dürre, amcamın kızıdır; bundan böyle hiç kimse, onun hakkında hayırdan başka bir şey söylemesin!"³⁴

3. Diğer Müşriklerin Soyu

Ebû Cehil ve Ebû Leheb'ten başka birçok müşriğin çocukları ve yakın çevresi de atalarının yolunu terkederek İslam'ı seçmişlerdir:

Ayağına batan zehirli bir okla hicret yılı Mekke'de ölen meşhur din düşmanı Velîd b. Mugîre'nin oğulları Velîd,³⁵ Hâlid³⁶ ve Hişâm³⁷ ile hanımı Lübâbe³⁸ ve kızları Fâhite,³⁹ Fâtıma⁴⁰ ve Âtike⁴¹ ile kız

³⁴ Konuyla ilgili rivayetler birleştirilerek verilmiştir. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2498; Taberânî, *Kebîr*, 24/257; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/213.

³⁵ Bedir'de esir alınmış ve fidyesi ödendikten sonra Müslüman olmuştur. Bk. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/44.

³⁶ Velîd b. Mugîre'nin en aktif oğlu olan Hâlid b. Velîd, Hudeybiye'den sonra Müslüman olmuştur. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/141; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/232. Bazı kaynaklar ise onun, Hayber'den sonra İslâm'ı tercih ettiğini söylemektedir. Bk. İbn-i Hacer, *İsâbe*, 1/469.

³⁷ Müellefe-i Kulûb'dandır ve Mekke fethinden sonra Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/35.

³⁸ Lübâbetü's-Suğrâ olarak da bilinmektedir ve Hâlid b. Velîd'in annesidir. Dokuz kız kardeşirler ve Meymûne Vâlidemiz de bu kardeşlerden birisidir. Bu yönüyle

kardeşi Ümmü Habîb⁴² Velîd'in yolundan değil, Allah Resûlü'nün arkasından gitmeyi tercih etmişlerdir.

Efendimiz'in üzerine deve işkembesi atan ve Allah Resûlü'nün kendisine "kavmin en şakisi" dediği ve Bedir dönüşünde hakkında verilen hüküm gereği öldürülen Ukbe b. Ebî Muayt'ın hanımı Ervâ Bint-i Küreyz,⁴³ kız kardeşi Büsre,⁴⁴ oğulları Velîd,⁴⁵ Hâlid⁴⁶ ve Umâra⁴⁷ ile kızları Ümmü Gülsüm,⁴⁸ Zeyneb ve Hind;⁴⁹

o, aynı zamanda Allah Resûlü ile Hz. Abbâs ve Hz. Ca'fer'in de baldızı olmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/247.

³⁹ Safvân b. Ümeyye'nin hanımıdır ve ondan bir ay önce Mekke fethinde Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/250.

⁴⁰ Mekke fethinde Müslüman olmuştur. İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/205; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/249; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/226.

⁴¹ Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/406. Safvân b. Ümeyye'nin hanımıdır. Bilindiği gibi Müslüman olduğu gün Safvân b. Ümeyye, altı kadınla evli idi; huzura geldiğinde Resûlullah ona, yanında sadece dört tanesini tutabileceğini, diğerlerini ise boşaması gerektiğini söyledi. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/397.

⁴² Ümmü Habîb, aynı zamanda Hâlid b. Velîd'in halasıdır. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/301.

⁴³ Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2658.

⁴⁴ Büsre Bint-i Safvân b. Nevfel, Ukbe'nin anadan kız kardeşidir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/38.

⁴⁵ Hz. Osmân ile ana-bir kardeş olan Velîd, Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/46; İbn Hacer, *İsâbe*, 3/2086; İbn Asâkir, *Târîh*, 63/218; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/420.

⁴⁶ Mekke fethinde Müslüman olmuştur. Oğlu Ebân'da sahâbîdir. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/235, 3/46; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2658; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/134; İbn Asâkir, *Târîh*, 7/364.

⁴⁷ Diğer kardeşleri Velîd ve Hâlid ile birlikte Mekke fethinde gelmiş ve Müslüman olmuştur. Efendimiz'e bey'at etmeden önce gidip elini yıkamış ve huzura öyle gelmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/134; İbn Hacer, *İsâbe*, 3/2086; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/198.

⁴⁸ Babasının her türlü eza ve cefalarına rağmen Mekke yıllarında Müslüman olmuş, Hudeybiye'den sonra da Medîne'ye hicret etmiştir. Hz. Osmân ile ana-bir kardeşidir. Müşrikler kendisini istemeye gelince, hakkında âyet inmiş ve anlaşma gereği erkekleri Mekkelilere teslim ettiği hâlde Allah Resûlü (sav), onu müşriklere teslim etmemiştir. Daha sonra da Zeyd b. Hârîse ile evlenmiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/158, 7/376; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/283.

⁴⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2658.

Ebû Cehil'in zorlamasıyla geldiği Bedir'de ölen Utbe'nin hanımı Fâtıma,⁵⁰ oğulları Ebû Huzeyfe,⁵¹ Ebû Hâşim⁵² ve Velîd⁵³ ile kızları Fâtıma,⁵⁴ Ümmü Hâlid,⁵⁵ Ümmü Ebân⁵⁶ ve Hind,⁵⁷

Yine aynı zorlamanın neticesi olarak Bedir'e gelip de orada ölen Şeybe'nin kızları Ramle⁵⁸ ve Fâtıma,⁵⁹

Makul kimliğinden dolayı Efendimiz'in emân verdiği, ancak o günkü toplum telâkkilerine göre belli başlı hususları aşmadığı için

⁵⁰ Ebû Huzeyfe'nin annesidir. Müslüman olunca, Utbe onu boşamış ve o da Amr İbn Saîd ile evlenmiştir. Habeşistan'a hicret edenlerdendir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/222.

⁵¹ Esas adı Muhaşşem, Hişâm veya Hüşeym olan Ebû Huzeyfe, ilk Müslümanlardandır. Habeşistan'a ve Medîne'ye hicret edenlerdendir. Süheyl b. Amr'ın da damadıdır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/269, 378, 380; 6/68.

⁵² Sahâbenin büyüklerinden sayılan Ebû Hâşim'in adı Şeybe'dir; Mekke fethinde Müslüman olmuştur. Hz. Muaviye'nin dayısıdır; Ebû Huzeyfe'nin babadan ve Mus'ab b. Umeyr'in de anadan (Anneleri: Ümmü Hannâs Bint-i Mâlik) kardeşidir. Bir gün ziyaretine gelen Hz. Muaviye onu ağlarken görmüş ve aklıktan mı yoksa elde edemediği dünyalıktan dolayı mı ağladığını sormuştu. Başını sallayıp her ikisine de "hayır" diyen Ebû Hâşim, Allah Resûlü'nün kendisine, "Ey Ebâ Hâşim!" diye seslendiğini ve ardından da "Kavimlerin mallarının sana geldiğini göreceksin. İşte bu sırada dünyalık olarak sana, Allah yolunda bir hizmetçi ve bir binek yeterlidir!" sözünü hatırladığını, hâlbuki kendisinin bundan daha fazlasını topladığını söylemiş ve onun için ağladığını ifade etmiştir. Yermük'te bir gözünü kaybeden Ebû Hâşim'in, oğlu Süleymân da sahâbiler arasındadır. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/144, 550, 644; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/176.

⁵³ Kızına da Hind adını vermişti. İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2478; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/283. Bir diğer kızı Hz. Fâtıma, ilk muhacirler arasındadır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/283.

⁵⁴ Aynı zamanda Hz. Muaviye'nin teyzesi olan Fâtıma, Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/223; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/249.

⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, 70/231.

⁵⁶ Ebân b. Saîd b. Âs'ın hanımıdır. Kocası Ecnâdeyn'de vefat edince Medîne'ye dönmüş ve Talha b. Ubeydullah ile evlenmiştir. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/265; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/287; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2663.

⁵⁷ Ebû Süfyân'ın hanımı ve Hz. Muaviye'nin annesidir. Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/263; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/281.

⁵⁸ Hz. Osmân'ın hanımıdır; beraber hicret etmişlerdir. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/217.

⁵⁹ Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib'in hanımıdır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/222.

hiçi hiçine ölen Ebu'l-Bahterî'nin oğulları Esved⁶⁰ ve Muttalib⁶¹ ile kızı Ümmü Abdillâh⁶²;

Yine Bedir'de ölen Ümeyye b. Halef'in hanımı Fâhite,⁶³ oğulları Ehayhah,⁶⁴ Abdurrahmân,⁶⁵ Rebîa⁶⁶ ve Safvân⁶⁷ ile kızları Teveme⁶⁸ ve Fâtıma;

Uhud'a Efendimiz'i öldürmek için gelen ancak orada yara alarak Mekke yakınlarında ölen Ümeyye'nin kardeşi Übeyy b. Halef'in oğulları Vehbe⁶⁹ ve Abdullah⁷⁰ ile kızı Hind;⁷¹

Adım adım Allah Resûlü'nü takip ederek kurduğu tezgahlarla uğradığı herkesin aklını çelen ve Bedir sonrasında hükmen öldürülen Nadr b. Hâris'in oğulları Atâ,⁷² Firâs⁷³ ve Nadîr⁷⁴ ile kızı Kuteyle⁷⁵ ve kardeşi Nudayr;⁷⁶

⁶⁰ Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. İbn Hacer, *İsâbe*, 1/45; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/74; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/223.

⁶¹ İbn Hacer, *İsâbe*, 3/1845.

⁶² Mekke fethinde Müslüman olan Adıyy b. Nevfel'in hanımıdır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/17; İbn Hacer, *İsâbe*, 1/45.

⁶³ Safvân b. Ümeyye'nin annesidir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/209.

⁶⁴ Mekke fethinde Müslüman olmuştur. Müellefe-i kulûbdandır. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1/180.

⁶⁵ İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/119.

⁶⁶ Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. İçki içtiği için Hz. Ömer'in, kendisini Hayber'e sürdüğü, oradan gidip Rumlara karıştığı ve Hristiyan olduğu da ifade edilmektedir. Bk. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/399.

⁶⁷ Allah ve Resûlü'ne karşı çıkmada başı çeken birkaç kişiden birisi olan Safvân b. Ümeyye, Mekke fethine de karşı çıkmak istemiş, ancak güç yetiremeyeceğini anlayınca da kaçmıştı. Onu, Bedir'de Allah Resûlü'nü öldürmek için gönderdiği Umeyr b. Vehb, iki kez gittiği Cidde'den getirmiş ve Resûlullah'tan onun adına emân almıştı. Düşünmek için iki ay mühlet isteyen Safvân b. Ümeyye'ye Allah Resûlü (sav), dört ay süre vermiş, ancak o, bir ay sonra gelip Müslüman olmuştur. Fetih günü hanımı el-Begûm Binti'l-Ma'dil de Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/39; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/397-399.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/211; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/43.

⁶⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2661.

⁷⁰ Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/37.

⁷¹ İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2653.

⁷² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/39.

Hicretten önce ölen Esved b. Abdiyeğûs'un kardeşi Süfyân,⁷⁷oğulları Vehb,⁷⁸ Mikdâd⁷⁹ ve Abdurrahmân⁸⁰ ile kızı Hâlide,⁸¹

Bedir'de ölenlerden Zem'a b. Esved'in, hakkında idam kararı çıkartıldığı halde affedilen kardeşi Hebbâr,⁸² oğulları Yezîd,⁸³ Vehb⁸⁴ ve Abdullah⁸⁵ ile kızı Sevde;⁸⁶

Bedir'de kardeşi ve oğluyula beraber ölen Münebbih b. Haccâc'ın kızı Hind⁸⁷ ve Rayta⁸⁸ ve kardeşi Nübeyh'in kızı Ümmü Abdillah;⁸⁹

⁷³ Habeşistan'a hicret etmiş ve Yermük'te şehit olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/338.

⁷⁴ Habeşistan'a hicret etmiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/307.

⁷⁵ O gün babası öldürülünce Allah Resûlü'ne mektup yazmış ve bu mektuba yazdığı şiirle maksadını ifade etmek istemiştir. Bu şiirin olduğu mektup Allah Resûlü'ne ulaşmış da onu okuyunca Resûlullah, gözyaşlarıyla mübarek sakalları ıslanacak kadar ağlamış ve "Eğer bu şiir bana, babasını öldürmeden önce ulaşsaydı, onu da affederdim!" buyurmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/252; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/235.

⁷⁶ Müellefe-i kulûbdandır. Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuş, Yermük'te de şehîd olmuştur. Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, tahk: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2006, s. 629; İbn Asâkir, *Târîh*, 62/101-105.

⁷⁷ Müellefe-i kulûbdandır. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/342.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/424.

⁷⁹ Habeşistan'a hicret etmiştir. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/206.

⁸⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, 2/1151; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/424; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/126.

⁸¹ Allah Resûlü (sav), onu Müslüman olarak görünce, "Ölüden diriye çıkartan Allah'a hamd olsun!" buyurmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/209; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2478; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/312.

⁸² Mekke'nin fethinden sonra Allah Resûlü'nün Cî'râne'de bulunduğu sırada gelmiş, af dilemiş, affedilmiş ve Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/360.

⁸³ Habeşistan muhacirlerindedir. İbn Hişâm, *Sîre*, 1/205; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/90.

⁸⁴ Bedir sonrasında Allah Resûlü'nün kızı Zeyneb Vâlidemiz'in önüne çıkarak çocuğunu düşürmesine sebep olan kişidir. Mekke fethinde Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/426; İbn Hacer, *İsâbe*, 3/2090.

⁸⁵ Annesi, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin kız kardeşi Kuraybe Bint-i Ebî Ümeyye b. Muğîre'dir. Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/246; 5/427; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/61.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/510.

Yine Bedir’de ölenlerden Nevfel b. Huveylid’in oğlu Esved;⁹⁰

İbn Gaytala olarak bilinen Hâris b. Kays’ın oğulları Temîm,⁹¹ Bişr,⁹² Saîd,⁹³ Ebû Kays,⁹⁴ Abdullah,⁹⁵ Sâib,⁹⁶ Ma’mer,⁹⁷ Hâris⁹⁸ ve Haccâc;⁹⁹

Hastalanarak Mekke’de ölen Saîd b. Âs b. Ümeyye’nin¹⁰⁰ oğulları Hâlid,¹⁰¹ Amr,¹⁰² Ebân,¹⁰³ Saîd¹⁰⁴ ve Abdullah;¹⁰⁵

⁸⁷ Mekke’nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. Vakıdî, *Megâzî*, 571; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2658.

⁸⁸ Amr b. Âs’ın hanımı ve Abdullah b. Amr’ın annesidir. Annesi Âs b. Vâil’in kız kardeşi Zeyneb’tir. Mekke fethinde Müslüman olmuştur. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 7/122; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2514.

⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 7/350.

⁹⁰ Habeşistan’a hicret edenlerdendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/233; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/205; İbn Hacer, *İsâbe*, 1/50.

⁹¹ Habeş muhacirlerindendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/430.

⁹² Habeşistan’a hicret edenlerdendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/382; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/360.

⁹³ Habeşistan’a hicret edenlerdendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/430, 2/472; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/313.

⁹⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/430.

⁹⁵ Habeşistan’a hicret edenlerdendir İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/430, 3/207; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/360.

⁹⁶ İlk Müslümanlar arasındadır ve Habeşistan muhacirlerindendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/430, 2/389; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/360.

⁹⁷ Habeşistan’a hicret edenlerdendir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/596; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/360.

⁹⁸ İslâm’ı tercih eden öncülerdendir ve Habeşistan muhacidir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/596; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/360.

⁹⁹ Habeşistan’a hicret edenlerdendir. Uhud’dan sonra Medîne’ye gelmiştir. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 1/689.

¹⁰⁰ Âs adını verdiği oğlu Bedir’de öldürülmüştür. Âs’ın oğlu Saîd de Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/313.

¹⁰¹ İlk Müslümanlardandır ve Habeşistan muhacirleri arasında yer almaktadır. Hâlid’in kızı Ümmü Hâlid ve hanımı Hümeyne Bint-i Halef de sahâbîdirler. İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 2/124; 7/313; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/229.

¹⁰² Habeşistan muhacirlerindendir. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/161.

¹⁰³ İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/161.

¹⁰⁴ Mekke’nin fethinden önce Müslüman olmuştur. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/313.

¹⁰⁵ Allah Resûlünün kitabeti öğrenmesini emrettiklerindendir. İbn Abdilberr, *İstîâb*, 2/97.

Bedir'de öldürülen Esved b. Abdülesed'in kızı Fâtıma,¹⁰⁶

Ve çocuklarının vefat etmesi üzerine "nesli devam etmeyecek" anlamında Hz. Peygamber'e "Ebter" diyen ve Allah Resûlü'nün hicretinden önce vefat eden Âs b. Vâil'in oğulları Hişâm¹⁰⁷ ve Amr¹⁰⁸ da İslam'ı tercih etmişlerdir.

Ebû Süfyân,¹⁰⁹ Süheyl b. Amr¹¹⁰ ve Hakîm b. Hizâm¹¹¹ gibi o günü görenler ise ailecek gelip Müslüman olmuş, geçmişlerine ait ne varsa hepsini bir kenara koymuş, bununla da kalmayıp Allah Resûlü'nün davasının temsilcileri hâline gelmişlerdir. Zaten Mekke fethini görüp de saf değiştirmeyen, 21 yıl düşmanlık ettiği düşünceyle tanışıp Müslüman olmayan yok gibidir; arada kalan birkaç kişi de bu süre içinde eriyip gitmiş, Veda Haccı'na doğru Mekke'de Müslüman olmayan kimse kalmamıştır.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/206.

¹⁰⁷ İlk Müslümanlardandır. Habeşistan'a hicret etmiştir. Allah Resûlü'nün Medîne'ye hicret ettiğini duyduğunda Mekke'ye gelmiş ve kavmi tarafından hapsedilmiştir. Allah Resûlü'ne ancak Hendek'ten sonra kavuşabilmiştir. Hâkim, *Müstedrek*, 4/262; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/207; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/33; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 5/375.

¹⁰⁸ Hicretin 8. yılının Safer ayında, Hâlid b. Velîd ve Osmân b. Talhâ ile gelip Müslüman olmuştur. O günkü insanlar arasında dâhi olarak sayılan dört kişiden birisidir ve daha sonraki yıllarda İslâm'a büyük hizmetleri olmuş meşhur sahâbidir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 4/232-234. Oğlu Abdullah kendisinden önce Müslüman olmuştur. Abdullah işittiklerini yazmak için izin istemiş Allah Resûlü de "Benim konuştuklarım haktan gayr değildir!" buyurmuş ve hadisleri yazma konusunda kendisine izin vermiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 3/345.

¹⁰⁹ Ebû Süfyân'ın oğulları Muâviye, Utbe, Yezîd, Anbesa, Ziyâd ile kızları Dürre (İzzet veya Hanse de denilmektedir), Ramle (Hind de denilmektedir ki Ümmü Habîbe künyesiyle meşhurdur. Mü'minlerin annesidir), Hind, Hamne, Habîbe, Cüveyriye, Ümeyne, Zeyneb, Ümmü Hakem, Sahrâ da Müslüman olmuştur. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/284, 285; 8/190-191; İbn Asâkir, *Târîh*, 70/219; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/132, 307; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2497. Geniş bilgi için bk. Kesmez, *Fethin Mü'minleri*, s. 19 vd.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bk. Kesmez, *Fethin Mü'minleri*, s. 191 vd.

¹¹¹ Babaları gibi Hakîm b. Hizâm'ın oğulları Abdullah, Hişâm, Hâlid, Suhbe ve Yahyâ da Mekke fethi sonrasında gelmiş, Müslüman olmuşlardır. Hanımı, Zübeyr b. Avvâm'ın kız kardeşi Zeyneb Bint-i Avvâm da Müslümandır. Erkek kardeşi Hâlid, ilk Müslümanlardandır. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/611; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/118; İbn Hacer, *İsâbe*, 4/2523; İbn Abdilberr, *İstîâb*, 1/237, 1/235, 2/50.

Peki, o güne kadar niye beklediler? Çünkü o güne kadar kin ve nefretle kurdukları karanlık dünyalarından hep şartlı bakıyor ve o Şefkat Nebî'si'ni bir türlü göremiyorlar ve öldürmek için üzerine yürüdükleri yerlerde bile onlar için kendini parçalarcasına bir gayreti fark edemiyorlardı! Bunu fark edebilmek için bir fetih yaşanması gerekiyordu ve işte Mekke fethi, o güne kadar hep kalın duvarların arkasından bin bir tereddütle baktıkları Allah Resûlü'nü, olanca netliğiyle görebildikleri yeni günlerin başlangıcı demektir; o gün O (sav), zihinlerinde oluşturdukları bütün önyargıları boşa çıkarmış, işlerinin bittiğini düşündükleri yerde bile onları, ayaklarının altına kırmızı halılar serercesine bir muamele ile karşılamıştır. Bittiklerini düşündükleri gün yeniden doğmuş gibilerdi; ardı ardına gelen jest ve centilmenliklerle o kalın duvarlar yıkılıp gitmiş, araya çektikleri paslı perdeler de birer birer yok olmuştu! İşte bu yok oluş, onlar için yepyeni bir varlığın başlangıcıydı; zira şimdi karşılarında, balçıkla sıvanamayacak kadar aydın bir Nübüvvet Güneşi, yalan ve iftiralarla örtülemeyecek kadar net bir Şefkat-i Uzmâ ve o gün kaçan veya kendi kabuğuna çekilip de üstüne kapıları kapatanların bile peşinden koşan; koşup da herşeye rağmen sinesine basan mücessem bir Rahmet duruyordu!

Sonuç olarak; Fahr-i Kâinât Efendimiz'e "ebter" yakıştırmasında bulunanlar, evlatları itibariyle nesillerini devam ettirseler de soylarında şirki ve batıl düşüncüyü temsil eden kimse kalmamış, daha açık bir ifadeyle çeyrek asırdır küfrü temsil edenlerin nesilleri bile babalarının davasını terk etmişlerdir. Demek ki o gün kin ve nefretle kendisini tüketenler, beyhûde bir uğraşın içine girmiş ve boşa kürek çekmişlerdir! Nübüvvet güneşinin karşısında küfrün aysberglerinden geriye bu manada bir eser kalmamıştır! Nebevî strateji ve duruş, en katı kalpleri bile yumuşatmış, Ebû Cehil'in çizgisini temsil edeceği beklenen öz evlatlar bile gelip Şefkat Güneşi'ne teslim olmuşlardır.¹¹²

¹¹² Mekke fethi sonrasındaki genel havaya bakıldığında denilebilir ki beyhûde uğraşıp boşuna kürek çeken ve Bedir'den dönemeyen Ebû Cehiller bile fetih günlerini görmüş

Bu da göstermektedir ki dün "ebter" diyenlerin, hayat tarzları itibariyle bugün arkası kesilmiş, neseb yönüyle kendi öz oğulları bile babalarının peşini bırakıp dün düşman gördükleri Nebî'nin arkasında saf bağlamıştır! Yaşadığı çağın dışında kalan Ebû Cehiller, içinde buldukları zamana müspet katkıda bulunamadıkları gibi zamanı iyi okuyup adımını bu okumaya göre atanlar karşısında tutunamamış, temsil ettikleri küfür itibariyle "ebter" olmuşlardır.

Kaynakça

el-Askalânî, İbn Hacer (H. 773-852), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, tahk.: Halîl İbn Me'mûn Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Husayn b. Mes'ûd b. Muhammed (ö. H. 510), *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1420.

el-Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Se'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. H. 685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, tahk.: Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut H. 1418.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Husayn (H. 384-458), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ehvâli Sâhibi's-Şerîa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (H. 154-256), *Sahîhu'l-Buhârî*, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut 2012.

....., *et-Târîhu'l-Kebîr*, el-Fârûku'l-Hadisiyye li'Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut 1986.

el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî (ö. H. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2006.

olsalardı, onlar da gelir ve bu aydınlık dünyanın gönüllü birer ferdi olurlardı; acele karar vermiş ve hisleriyle hareket ederek hırslarının kurbanı olmuş, ayaklarına kadar -hem de defaatle- gelen fırsattan istifade edememişlerdir! Zira bir Hâris b. Hişâm, bir İkrime, bir Süheyl b. Amr ve bir Safvân b. Ümeyye'nin onlardan herhangi bir farkı yoktu.

el-Halebî, Nureddîn Ali b. İbrâhîm (ö. H. 1044), *es-Sîretu'l-Halebî*, tahk.: Abdullah Muhammed el-Halîlî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman (ö. H. 807), *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbe'ul-Fevâid*, tahk.: Husameddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994.

el-Himyerî, Ebû Bekir b. Hümâm b. Nâfi' Abdurrezzâk (ö. H. 211), *Tefsîru Abdurrezzâk*, tahk.: Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtûbî en-Nemirî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillâh eş-Şâfiî (ö. H. 499-571), *Târîhu Medîneti Dımeşk*, tahk.: Muhibbuddîn Ebî Sa'id Ömer, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (ö. H. 213/218), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2013.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmâîl b. Ömer el-Kurâşi, (ö. H. 774), *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, tahk.: Muhammed Husayn Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut H. 1419.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (H. 209-273), *Sünenü İbn Mâce*, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut 2009.

İbn Sa'd, Muhammed b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebî'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. H. 630), *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahk.: Ali Muhammed Meûd, Âdil Ahmed Ahdulmevcud, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Kesmez, Ümit, *Fethin Mü'minleri*, Işık Yayınları, İzmir 2013.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (ö. H. 671), *Tefsîru'l-Kurtubî (el-Câmi' liahkâmil-Kur'ân)*, tahk.: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîs, Dâru'l-Kütübü'l-Mısırî, Kahire 1964.

el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. H. 333), *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vîlâtu Ehli's-Sünne)*, tahk.: Mecdî Bâslûm, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mukâtil, Ebu'l-Hasan b. Süleymân İbn Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. H. 150), *Tefsîru Mukâtil İbn Süleymân*, tahk.: Abdullah Mahmûd Şehâta, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut H. 1423.

Mücâhid, Ebu'l-Haccâc b. Cebir et-Tâbiî el-Mahzûmî (ö. H. 104), *Tefsîru Mücâhid*, tahk.: Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî'l-Hadîse, Mısır 1989.

Müslim, Ebu'l-Husayn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö. H. 261), *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

el-Müttekî, Alâuddîn Ali b. Husâmiddîn b. Kâdı Han el-Hindî (ö. H. 975), *Kenzu'l-Ummâl fî Sünenü'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl*, tahk.: Bekirî Hayânî, Safvetü's-Sikâ, Müessesetü'r-Risâle, yy. 1981.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (ö. H. 303), *Sünenü'n-Nesâî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 2013.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. H. 373), *Bahru'l-Ulûm*, yy. ts..

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. H. 911), *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire ts..

es-Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (ö. H. 581), *er-Ravdü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyyeti libni Hişâm*, tahk.: Ömer Abdusselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân İbn Ahmed İbn Eyûb (ö. H. 360), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk.: Hamdî İbn Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire ts..

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr (ö. H. 310), *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîlu'l-Kurân*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000.

....., *Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2010.

Vâkîdî, Muhammed b. Ömer (ö. H. 207), *Kitâbu'l-Megâzî*, tahk: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2006.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm İbni's-Serâ İbn Sehl (ö. H. 311), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, tahk.: Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed (ö. H. 538), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut H.1407, 4/807.